

З ІСТОРІЇ ГОНЧАРСТВА В ОЛЕШНІ

Рівно 100 років тому в Олешні Ріпкинського району (відповідно до тодішнього правопису і адміністративного поділу — село Алешня Городницького повіту) 28 лютого була освячена перша в Чернігівській губернії гончарна школа, або, як вона ще називалася, «земська учбова майстерня».

Цій події передувала велика копітка робота чернігівського земства і зосібна видатного громадського діяча гласного Чернігівського земського зібрання Олександра Федоровича Ліндфорса.

Олешня вперше згадується у письмових джерелах в універсалі гетьмана Івана Мазепи від 1687 р. Універсал закріплював права Івана Скоропадського на великі земельні наділи, серед яких було і це село.

У 1782 р. господаркою Олешні та сусідньої з нею Олександрівки вважалася Ганна Костянтинівна Сахновська (в дівоцтві Лизогуб), дружина бунчукового товариша і сотника Березнянського Павла Якимовича Сахновського.

А на початку 19 ст. Олешня перейшла в руки поміщиці Коденцової, яка відкрила тут винокурний завод. А вже в 40-х роках вона була куплена Федором Федоровичем Ліндфорсом — відставним полковником, кавалером орденів Святого Станіслава II-го ступеня, Святої Анни III-го ступеня, Святого Володимира з бантом. Ф. Ф. Ліндфорс мав 2 медалі «За турецьку війну» та за взяття міста Пряшева.

Оселившись в Олешні, відставний полковник з великим ентузіазмом взявся за господарську діяльність. Перш за все він закрити винокурний завод і зайнявся культивуванням місцевості, осушуючи болота, пускав їх під сінокоси, розорював неугіддя і одержував від того значні прибутки. Ф. Ф. Ліндфорс зайнявся також благоустроєм села, якому намагався надати вигляду планового поселення. Хати були перенесені до одного місця і розміщені двома широкими вулицями. У центрі села була утворена площа, на якій поставлена невеличка церква за проектом чернігівського архітектора Єфремова. У 70-х роках в Олешні було відкрито позичково-ощадне товариство.

Син Ф. Ф. Ліндфорса Олександр Федорович Ліндфорс в 1874 р. був обраний гласним Чернігівських губернських земських зборів від Городницького повіту. З цього часу починається його активна діяльність по вивченню питання про розвиток кустарних промислів у губернії. На першому ж засіданні земських зборів він бере участь в обговоренні питання про поклади каолінових руд в Глухівському повіті. Переглядаючи доповіді гласного О. Ф. Ліндфорса на засіданнях 1874—1890 рр., а виступав він досить регулярно, доходив висновку, що Олександром Федоровичем рухало не так бажання вдосконалення економічних, виробничих процесів, а передусім прагнення поліпшити життя простих жителів нашого краю — селян, кустарів, робітників, їх продовольче забезпечення. Особливе значення в проблемі поліпшення життя людей він вбачав в об'єднанні їх в артілі різного напрямку діяльності — артілі тютюників, мотузочників, шевців, гончарів. А тому клопотався про надання кредитів для їх створення. На думку О. Ф. Ліндфорса, колективні господарства дозволяли будувати приміщення під майстерні, купувати знаряддя праці, сировину, оптом реалізувати продукцію. При цьому він зазначав, що права власника не повинні бути обмеженими.

Особливу увагу гласний О. Ф. Ліндфорс приділяв поліпшенню умов праці та життя гончарів. Ще в 1875 р. у своїй доповіді Городницьким

зборам він намалював картину важкого життя гончарів, яку мав змогу щодня спостерігати в Олешні.

Добування глини відбувається взимку, коли земля твердіша. Шахти копають до 10 м завглибки. Для цього об'єднується по 2, 4, 8 і більше чоловік. У шахті при лампі працюють по двоє, шахти вузькі і в них велика задуха.

Накопану глину заносять в хату і розминають на земляній долівці спочатку ногами, а потім руками, видаляючи бульбашки повітря. Сформований посуд сохне на полицях добу, а потім на печі, яка топиться «по-чорному». Сирість наповнює хату, яка протягом 10—15 років стає непридатною. Стіни зогнивають, від цього сильно хворіють люди так званою «гончарною чахоткою». Багатші намагаються робити майстерню при горні.

Нарешті посуд відправляється в горно, яке влаштовується вдалі від житла, на задвірках. Він являє собою півкулю, зроблену з глини або цегли на 500 або на 1000 горщиків. Горен гончарі, як правило, роблять на двох-трьох, підтримуючи жар, закладають горщики по черзі:

Збувають посуд на Полтавщині, де посуд іде на «відсип», тобто обмінюється на хліб. Іздять частіше самостійно, беручи на віз 100—150 штук посуду на 3—4 крб. і привозять 7—10 пудів різного хліба. Іздити намагаються тоді, як тільки-но зберуть урожай.

Далі О. Ф. Ліндфорс узагальнює: «Все це свідчить, на якому низькому ступені перебуває кустарна техніка, які патріархальні умови побуту гончарів і як багато треба зробити, щоб внести в усі сторони гончарної справи можливі покращення. Не кажучи вже про такі гігієнічні, як влаштування кращих майстерень, що можуть стати результатом відомого артільного розвитку, найкращою нагородою за працю, — існує багато інших поліпшень, які тепер же можуть надати кустарям послугу і в економічному і в гігієнічному відношеннях: заміна існуючих способів подрібнення і розминання глини машинним способом, заміна незручного гончарного «кругу» удосконаленим верстатом і т. д. А до всього, що найвигідніше, що так чи інакше може покращити якість виробів і підвищити попит на них, кустарі-гончарі вельми чутливі.

У гончарстві можуть одержати застосування різні форми артілей: і сировинна, і виробнича (для спільного виробництва продуктів промислу), і підсобні (для спільного влаштування знарядь виробництва — майстерень, горенів та ін.), і складські (для збуту продуктів). В усіх зазначених сферах застосування артільної праці могли б сприяти і земські заклади: постачання кустарів оборотним капіталом, досконалішими знаряддями виробництва, зразками кращих виробів, організацією збуту і т. д. Економічне значення всіх цих заходів для цілих гончарних селищ могло б бути величезним».

До питання про влаштування навчальної майстерні на базі гончарної артілі О. Ф. Ліндфорс повертався знову і знову, аргументовано доводячи доцільність її влаштування. За життя йому вдалося розвурити громадськість, звернути на цю проблему особливу увагу. У травні 1890 р. Олександр Федорович Ліндфорс передчасно помер. Але його ідеї, проекти по покращенню життя гончарів не пропали безслідно.

На засіданні губерницької управи 1890 р. її голова запропонував за доброю традицією вшанувати пам'ять «видатного» громадського діяча О. Ф. Ліндфорса. На цьому ж засіданні слово взяв гласний Євреїнов: «Ми щойно вшанували пам'ять Ліндфорса папиходою. Городницьке земство точно так вирішило вшанувати його пам'ять і, крім того, вирішило увічнити її якою-небудь корисною справою...». Городницькі збори ще не вирішили, в якій формі це виявиться, а обрали лише особливу комісію для розробки цього питання. Намічалось влаштувати ремісничу училище чи ще що-небудь подібне.

Тепле слово про покійного, що характеризує його як заповзятого громадського діяча, виголосив Миклашевський: «Я не був губернським гласним в той час, коли діяв тут Ліндфорс, але те, що я чув про нього звідусіль, доводить, що він був не лише видатним, але й незвичайним земським діячем, який все своє життя і всі свої сили присвятив земській діяльності. Тому я просив би збори вшанувати його пам'ять не у вигляді загального правила, а як виняток».

Городницьке земство в 1893 р. виступило з ініціативою в пам'ять О. Ф. Ліндфорса влаштувати в Олешні, як центральному селі гончарного осередку, власний земський завод. Уже через рік після цієї пропозиції на засіданні губернських зборів розглядався кошторис на будівництво майстерні, яка з часом буде передана артілі гончарів. Кошторис складався з 300 крб. від родичів О. Ф. Ліндфорса, ще 300 крб. від Городницького земства і 600 крб. від губернського земства.

Поки розв'язувалися фінансові справи, було вирішено підготувати для завідування майстернею здібного до ремесел чоловіка. Ним виявився Петро Михайлович Пашутинський — вчитель Седнівського училища, відомий як сумлінна і схильна до різного ремесла людина. У 1893 р. він був направлений для ознайомлення з гончарною справою на тиждень до Грабова та Олешні. Після за рахунок губернського земства навчався в с. Новосьолках Тихвинського повіту Новгородської губернії на керамічному заводі пана Фока з метою оволодіння всіма кращими прийомами виробництва. По закінченні навчання Пашутинський представив 18 пудів вироблених ним гончарних форм. Губернська управа, розглянувши вироби Пашутинського, дійшла висновку, що в принципі на заводі Фока можна навчитися виготовленню посуду кращого, ніж виготовляють його місцеві гончарі. Але цей спосіб не дає тих основних технічних знань і того художнього смаку, які можуть розвинути потяг до творчості і навчити не просто наслідувати засвоєні зразки, а й вносити у виробництво нові форми, малюнки відповідно до запитів споживачів. У зв'язку з цим П. М. Пашутинський продовжив своє навчання в Московському Строганівському училищі технічного малювання, де була зразкова гончарна майстерня.

1 липня 1893 р. П. М. Пашутинський був призначений на службу в губернському земстві терміном на 2 роки, з тим, щоб у разі необхідності продовжити його надовше.

Крім постійних клопотань і різноманітних заходів до заохочення виробничого процесу з боку діячів губернського земства, велику допомогу у цій справі надавало Міністерство державного майна. Так, у 1888—1890 рр. воно виділило по 35 000 крб. щороку на потреби кустарної справи.

Член Ради Міністерства державного майна Ф. Н. Корольов двічі відвідав Чернігівську губернію з метою вивчення становища родовищ та кустарного виробництва. Для дослідження гончарного промислу він побував у Городницькому повіті і зробив висновки, що глина в Грабові і Суховірщині придатна для виробництва високоякісного фаянсового посуду. Для вдосконалення виробничого процесу він надіслав на місце 30 примірників написаного ним посібника «Гончарне виробництво. Кінцева підготовка глини і формування глиняних виробів».

Спільні зусилля земства і особливо родичів О. Ф. Ліндфорса нарешті завершилися тим, що в Олешні у 1895 р. було збудоване приміщення першої земської гончарні. Ось як описує його П. Н. Солоніна: «...красивий будинок під жовтим дахом, що розташований в південній частині селища при в'їзді в нього з м. Ловинь. Всередині його розміщується триповерховий горен, випарювальна сковорода, приміщення

для розмелювання глини на жорнах, пристосування для відмулювання глини, просушки готових виробів; у світлій кімнаті, власне, майстерні, стоять круги для виготовлення горшків, знаряддя для ліплення з глини різних фігур».

План будівлі і фасаду, а також технічний кошторис був складений Пашутинським П. М. 26 лютого відбулося освячення приміщення гончарні. Софія Русова, сестра О. Ф. Ліндфорса, яка не змогла приїхати на цю подію, надіслала з Харкова телеграму такого змісту:

«Дорогі Олешнянці!

Вітаю Вас із відкриттям гончарної школи! Дай Бог, щоб вона пішла добре і навчила, як можна краще, обробляти єдине багатство, що Бог дав нашій бідній місцевості, і дала Вам добрий заробіток. Давно Вам хотів влаштувати її Олександр Федорович, та не дав йому Бог віку дожити. Тепер земство влаштовує цю школу в його пам'ять. А я хочу просити Вас виконати ще одну добру думку покійного: влаштуйте артіль між собою. Самі знаєте, як важко одному битися з нуждою: то дров немає, щоб свій горен затопити, то коня немає, щоб горшки на ярмарок повезти. Разом легше пробитися. Згадайте, як Олександр Федорович умовляв Вас завести артільний горен і артільну сушильню. Тепер якраз час виконати це бажання покійного: хай всі учні нової школи, навчившись виготовляти краще горшки, з'єднаються разом і спільно поведуть справу так, щоб образи бідняку не було. Уже 22 роки існує у Вас школа грамотності: навчилися в ній грамоті майже всі Олешнянці, значить, можуть самі читати Євангеліє, а там на кожній сторінці наказується жити дружно, як брати між собою. Мало читати Євангеліє, треба старатися і жити по-християнськи. Ось тут ви і укладіть між собою угоду, щоб навколо нової нашої гончарної школи склалася хоч і невелика гончарна артіль, — і піде тоді і ремесло Ваше, і все життя Ваше добрим, праведним шляхом. А це найголовніше і цього бажаю я вам від щирого серця. Ще раз вітаю Вас з новою школою і думаю, що вона сама з'єднає Вас в одну міцну і дружну сім'ю.

С. Р.»¹

Майстерня була побудована на землі Ліндфорсів, вони ж надали потрібний для будівництва ліс, щєбінь, землю під майстерню та землю під глиниця, крім того, 500 крб. грошима.

У зв'язку з цим і з метою більшого сприяння гончарам у їхній праці Ліндфорси висунули до Губернських зборів такі вимоги:

1. Майстерні повинно бути присвоєно ім'я Олександра Федоровича Ліндфорса.

2. Якщо губернське земство з яких-небудь причин не знайде можливим влаштувати завод на артільних засадах, то далі нехай земство вирішує про її форми.

3. Глиниця, які уступаються земству, повинні бути також надані в безкоштовне користування всіх селян с. Олешня, але з зобов'язанням копати глину згідно вказівкам земства.

4. Чистий прибуток від виробництва майстерні без всяких відрахувань повинен надходити на покращення і розширення виробництва в с. Олешня.

5. Майстерня не може бути передана приватній особі ні засобом продажу, ні шляхом оренди без згоди пожертвувачів.

6. Якщо з яких-небудь причин губернське земство визнає для себе неможливим продовжувати виробництво в гончарній майстерні і змушене буде продати її, то за пожертвувачами лишається право купівлі її за половину вартості.²

Завідуючим майстернею з самого початку був призначений П. М. Пашутинський, який вже встиг за два роки перебування на службі у

земстві зарекомендувати себе з найкращого боку. На кінець 1896 р. він надав земській управі детальний звіт про діяльність новоствореної школи. У ньому він, зокрема, пише: «До речі буде зазначити, що Олешню оточують гончарні поселення Городницького ж повіту — м. Ловинь, Олександрівка, Суховірщина, Папірня та Аннівка — таким чином, що роблять її немов би своїм центром.

Моя квартира часто перетворювалася із лікарні в збірню, із збірні в школу, із школи в майстерню і т. д. Дякуючи цьому перший час я мав великий вплив на населення».

1 липня 1895 р. майстерня почала працювати. Перший час гончарі і підлітки, які були взяті на навчання, займалися головним чином визначенням властивостей основних сирих матеріалів виробництва — глини. Були визначені практично, заводським шляхом їх пластичність, водонепроникність, усушування, вогнетривкість, з'ясована кількість домішок.

Земство гадало, що до школи-майстерні будуть приходити навчати покращеному виробництву дорослі гончарі. Але ось як вказує в своєму звіті Пашутинський: «...амбіції гончарів були зачеплені. І довго довелося б простоювати майстерні, аби не були запрошені платні робітники. Чекали, що майстерня через місяць-два буде випускати посуд кращої якості». Але, за словами того ж Пашутинського, за три місяці навчання робочий-учень не зміг зробити жодного виробу, придатного для продажу. Він наводить список тих, хто працював у майстерні протягом 1895—1896 р.р., і кількість посуду виготовленого ними.

Першими йдуть наймані робітники-гончарі:

1. Лаврентій Нечипоренко — 320 шт.
2. Михайло Нечипоренко — 100 шт.
3. Каленик Денисенко — 350 шт.
4. Федір Денисенко — —
5. Конон Нечипоренко — —
6. Терентій Глушенко — —

Підлітки:

1. Степан Денисенко — —
2. Григорій Мурий — виготовив 31 ш. ліпних виробів.
3. Олексій Скорик (Сосницький повіт) — —

З серпня 1895 р. по квітень 1896 р. на навчання перебували і стипендіати Мглинського та Остерського повітів. Успіхи мглинських учнів були найпомітнішими. Марку Ховрину вдалося виготовити 430 шт. посуду, а Василю Полоницькому — 400.

Крім вищеназваних, в цей же період в майстерні навчалися вільно-приходящі підлітки з Олешні — Петро Денисенко, Антон Глушенко та Іван Денисенко.

Серед впливу, якого зазнали гончарі після створення школи-майстерні, Пашутинський зазначає й те, що деякі кустарі повлаштували у себе вдома горни та круги поліпшеної конструкції, почали користуватися дрібними інструментами, виготовляти вироби в алебастрових формах, виробляти глиняні вироби без допомоги кругів. Вони також за своїли операції виробництва: обробку основних сирих матеріалів (відмулювання, проціджування, випаровування та замішування глини, сушку виробів і обточування їх на токарному верстаті, складання поливи та заточування країв виробів).

На основі цього Пашутинський робить висновки, що навчання й робота в майстерні не були марними для гончарів, вони стали цікавитися поліпшенням виробництвом і готові запозичити від майстерні все, що вона може їм дати у цьому відношенні.

У вересні 1896 р. земську гончарню відвідав гласний С. І. Лисенко. У своєму звіті, що вміщений в «Земском сборнике» № 1 за 1896 р.,

він ретельно перераховує асортимент виробів школи-майстерні: кухонні каструлі різної величини, вершкові каструлі, судки для обідів, кухонні чашки, горщики для каші, молочні глечики, польські сметанники, від-роподібні маслянки, горщики для квітів, чорнильниці, окарини, полос-кальниці, горщики і миски різної місткості. Генім словом згадує С. І. Лисенко і Пашутинського, говорячи, що у нього золоті руки і золоте серце, яке змушує його постійно дбати про корисну для селян роботу. Сам же віц і слюсар, і тесля, і токар, і коваль, і взагалі любить ручну працю. Лисенко також відзначає поважне ставлення до нього в селі, незважаючи на суворість і вимогливість при виконанні роботи.

Восени 1897 р. Олешню відвідав інший представник земства С. І. Лашкевич, про що дізнаємося із Земського збірника № 11—12 за той же рік. Він пише, що під час його перебування в майстерні працювало 8 чоловік: 4 майстри і 4 учні. Всі вони були із Сосницького повіту.

У 1897 р. Лаврентій Нечипоренко, Каленик Денисенко, Михайло Нечипоренко та Терентій Глушенко вирішили організувати артіль для спільного виробництва гончарного посуду. Від уповноваженого цієї групи гончарів Лаврентія Нечипоренка надійшло клопотання про передачу в оренду майстерні на один рік.

Враховуючи відповідність умовам, які висували Ліндфорси, комісія Земських зборів розглянула це питання і вирішила передати майстерню артілі гончарів на один рік на таких умовах: земство видасть одноразово 150 крб. на влаштування покращеного горна, артіль буде застосовувати кращі способи виробництва і видасть кредит 150 крб. для того, щоб послати члена артілі на навчання, артіль здасть все майно в повному порядку, а матеріалами може користуватися безкоштовно. Крім цього, земство бере на себе витрати по страхуванню. Зборами було вирішено передати майстерню в оренду на 2 роки на зазначених вище умовах. Так була здійснена мрія Олександра Федоровича Ліндфорса про об'єднання кустарів в артіль для полегшення їхньої тяжкої праці. Завдяки наполегливим старанням самого Олександра Федоровича, а згодом і його родини, гончарна справа донині не загинула в Олешні, так як це трапилося у сусідніх селах Грабів, Ловинь, Ганнів-ка та в таких розвшннутих гончарних осередках Чернігівщини, як Ічня та Ніжин.

На сьогоднішній день гончарня, відкрита в 1895 р., працює як гончарний цех від Ріпкинського цегельного заводу і виробляє чималий асортимент побутового посуду. Крім того, в селі лишилося кілька вірних справі дідів-прадідів гончарів.

Віддані подвижницьким ідеалам родини Ліндфорсів, брати Михайло Іванович та Григорій Павлович Денисенки, художники-професіонали з великим досвідом роботи на найбільшому керамічному виробництві України Васильківському майоліковому заводі, років 10 тому намагалися запровадити нові технології та високохудожні зразки в Олешні. Та їх добрі наміри не були підтримані належним чином. Денисенки зуміли дещо поліпшити виробничий процес цеху, але зробити його помітним осередком художньої кераміки, на жаль, їм не вдалося.

Олешня одна з небагатьох зберегла гончарне ремесло, передаючи його з покоління в покоління. Продукція цього ремесла не просто побутова необхідність, а саме ремесло—цінний, вартий поширення досвід людей, що жили на нашій землі:

Джерела та література:

1. Освящение здания первой земской ремесленной школы в Черниговской губернии // Земский сборник. — 1896. — № 1—3.
2. Доклад о содействии кустарной промышленности // Земский сборник. — 1896. — № 12.
3. Пашутинский П. Отчет о деятельности гончарной мастерской Губернского земства в с. Олешня Городничского уезда // Земский сборник. — 1896. — № 12.